

EBU'L HASAN EL-ÂMİRÎ'NİN EĞİTİM VE ÖĞRETİM ANLAYIŞI

 Fuat AKPINAR^a

Öz

Bu çalışmamızın temel konusu Âmirî'nin eğitim ve öğretim anlayışının incelenmesi, amacı ise onun bu konudaki görüşlerinin açığa çıkarılmasıdır. Tarihten günümüze gelinceye kadar eğitim bireyde istendik davranış değişikliği kazandırma süreci olarak değerlendirilmiştir. Toplumun en küçük yapı taşı olan ailedeki bireylerin eğitilmesi, hayatta gereksinim duyacağı temel bilgilerin ferde verilmesi erdemli toplumun da oluşmasına büyük katkı sunacak olması tartışmasızdır. Bundan dolayı eğitim birey ve toplum odaklı olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. Ferdin etkili ve kendine faydalı olan eğitimi alması, bunun hayatına tatbik etmesi toplumsal bir faydayı beraberinde getirmektedir. Klasik İslam felsefesinde ise eğitim bireye istendik davranışların yanında ona birtakım değerlerin, alışkanlıkların ve erdemlerin kazandırılması olarak düşünülmüştür. İslam filozofları özellikle Platon ve Aristoteles'ten mülhem eğitim anlayışlarını ortaya koyarlarken bunu ahlâk eğitimiyle özdeşleştirmiş ve nefis eğitimi adı altında özgün görüşler serdetmişlerdir. Âmirî, ilk önce felsefeyi teorik ve pratik olmak üzere iki başlıkta ele almış ve ardından pratik felsefeyi de genel anlamda nefis, aile ve memleket yönetimi şeklinde üçe ayırmıştır. Âmirî ideal bir toplumsal ve devlet düzenin oluşması bağlamında eğitim ve öğretimin önemine vurgu yapmıştır. Âmirî, Platoncu eğitim anlayışından yararlanmayla birlikte bu konuda kendine özgü bir bakış açısını da ortaya koyar. Âmirî'ye göre bireyin erdemlere ulaşması sadece bir toplumda yaşamakla değil, bireyin belli yaşlardan itibaren eğitim ve öğretim alanında derinleşmiş, hikmetli ve erdemli bir eğitimcinin yanında eğitim ve öğretim almasıyla gerçekleşir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Âmirî, Eğitim-Öğretim, Ahlâk.

EBU'L HASAN EL-AMİRÎ'S UNDERSTANDING OF EDUCATION AND TRAINING

Abstract

The main subject of this study is to examine Amiri's understanding of education and training, and its aim is to reveal his views on this subject. From history to the present, education has been considered as the process of bringing the desired behavioral change in the individual. It is indisputable that educating the family members the smallest building block of society and providing the basic information they will need in life will contribute greatly to the formation of a virtuous society. Therefore, education has a dual structure: individual and society focused. Receiving an effective and beneficial education for the individual and applying it to his/her life brings social benefit. In classical Islamic philosophy, education is considered as providing the individual with certain values, habits and virtues as well as desired behaviors. While Islamic philosophers put

^aDr., Millî Eğitim Bakanlığı, yusuffuheyre@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 03.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 21.11.2023

forward their understanding of education inspired by Plato and Aristotle, they identified it with moral education and put forward original views under the name of self-education. Amiri first discussed philosophy under two headings, theoretical and practical, and then generally divided practical philosophy into three: self, family and country management. Amiri emphasized the importance of education and training in the context of the formation of an ideal social and state order. Along with benefiting from the Platonic understanding of education, Amiri also presents his own unique perspective on this subject. According to Amiri, an individual's attainment of virtues is not only possible by living in a society, but also by receiving education and training from a certain age under a wise and virtuous educator who is deepened in the field of education and training.

Keywords: Islamic Philosophy, Amiri, Education-Training, Ethics.

Giriş

İslam felsefesinde ahlâk, siyaset ve nefis gibi konularda olduğu eğitim konusunda da İslam filozofları büyük oranda Platon ve Aristoteles gibi isimlerden etkilenmiş ve yararlanmışlardır. Bununla birlikte onlar eğitim konusunda da yine Platon ve Aristoteles'e başvurmuşlardır. Özellikle Platon'un *Devlet* adlı eserinde eğitim konusuna bir hayli değindiği görülmektedir. Platon, eğitime dair görüşlerini açıkladığı bölüme "Eğitim nasıl olmalı?" sorusunu sorarak başlar (Platon, 2006, 376e). Platon eserinin bu ve değişik bölümlerinde Müzik, Beden, Matematik, Astronomi eğitimlerini, eğitimin gayesi ve faydalarını, daha sonra ise bireylerin yani çocukların, kadınların, koruyucuların ve yönetenlerin eğitimini ele almaktadır. İslam felsefesinde ise eğitim ve öğretimle ilgili düşüncelerin öncelikle Kindî ile başlayıp (Fahri, 2008, s. 46) daha sonra sistematik bir şekilde Fârâbî ile devam ettirildiğini görmekteyiz (Fârâbî, 1974, s. 4). Fârâbî eğitime yönelik görüşlerini *Tenbîh alâ Sebîli's-Saâde*, *Tahsilu's-Saâde* ve *Kitâbu'l-Burhân* gibi eserlerinde etraflıca işlemiştir. Fârâbî, eğitim ile öğretim kavramlarını bazı yerlerde aynı anlama gelebilecek şekilde kullanmış olsa da ikisini konu ve yöntem itibarıyla birbirinden ayırır. Ona göre öğretim/ta'lîm, nazarî erdemleri var etme yöntemi iken eğitim ise bilgi aktarımıdır. Bu bakımdan Fârâbî'ye göre kendisiyle yeni bir bilginin ve ahlâkî faziletlerin olduğu, bunun yanında sanatlara dair melekelerin geliştiği öğretimin adı eğitim/te'dîbdir. Dolayısıyla öğretim teorik, eğitim ise pratiktir (Fârâbî, 2008, s. 38). Fârâbî'nin eğitim felsefesi siyaset ve ahlâk felsefesiyle bağlantılı olup bireyden başlayarak topluma sirayet eden, erdemleri bilen ve uygulayan bunun sonucunda erdemli bir devlete ve topluma götüren mühim bir süreçtir.

Fârâbî'nin eğitim felsefesini anlamak Âmirî'nin (ö. 992) de eğitim düşüncesini ve ona verdiği önemi ortaya koymayı kolaylaştıran en önemli etkidir. Çünkü Âmirî¹ birçok konuda Fârâbî'den etkilenmiştir. Fârâbî'ye göre insan dünyaya tam ve mükemmel bir şekilde gelmemektedir. Bunun için insanın yetkin bir varlık olabilmesi, ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bir toplum içinde ve devlette yaşmalıdır. İnsanın aklî bir varlık olması onun yetkinleşme potansiyelini kolaylaştıran en önemli unsurdur. Bundan dolayı insanın yetkinleşmesi Fârâbî'ye göre eğitimidir. Eğitim sayesinde insan, en yüce mutluluğa da ulaşacak, erdemleri bilen ve uygulayan bir konuma gelerek yetkin bir varlık olabilecektir.

¹ Ebü'l-Hasan el-Âmirî'nin hayatı için bk. (Işık, 2006, s. 17-20; Turhan, 2019, s. 17-27).

Fârâbî'de eğitim rastgele bir süreç olmayıp bununla muhatap olan insan, teorik ve pratik felsefeye dahil olan ilimleri belli bir disiplinle öğrenmelidir (Fârâbî, 2014, s. 160).

Belli bir dönem Fârâbî'nin çağdaşı olan ve siyaset felsefesi bağlamında Fârâbî'ye birtakım itirazlarda bulunan (Âmirî, 1991, s. 243) Ebü'l-Hasan el-Âmirî'yle İslam felsefesinde eğitime yönelik düşünceler devam etmiştir. Ebü'l-Hasan el-Âmirî, eğitim ve öğretim konusunda Platoncu bir yaklaşımı benimsemiş o da aynen Platon gibi çocukların, kadınların, yöneticilerin eğitimlerinin nasıl olması gerektiğini konuya kültürel çevreyi de katarak irdelemiştir. Âmirî'nin eğitime yönelik düşüncelerinin detaylarına geçmeden önce o, zanneden ile bilen arasındaki farkı ortaya koyarak bilen kişinin zanneden kişiye göre faziletini savunduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada Âmirî, görüşlerini Platon'a dayandırarak² ikisi arasındaki farkları belirtir. Bundan hareketle bu farkları şöyle özetleyebiliriz: Cahil kişi, hakikati bilen kişiden ziyade zan sahibi kişiyi alim sanır. Zan sahibi kişi eşyanın gerçek mahiyetini bilmemektedir çünkü o eşyayı zahiren bilir. Eşyanın mahiyetini tam bilen kişi karşısındaki cahil de olsa ona karşı kibirli davranmaz fakat zan sahibi, cahile kibirli davranır. Zan sahibi eşyadan bir zaman bir şey görür, sonra başka bir şey görür ama tam anlamıyla eşyanın hakikatlerini bilemez ve şüpheye düşer. Bilen kişi ise eşyanın mahiyetini bilir, uyumlu şeyleri ayırt eder. Bilmeyen kişide hata çok olur. Zanla hareket eden, uyanık olduğu halde rüya gören kişi gibidir. İyi olanları bir şekilde, kötü olanlar ise farklı bir şekilde görür. Güzellikler ve çirkinlikler onların arasında gidip gelir. İşte bilen kişi bilgisi sayesinde güzeli ve çirkinini ayırt eder. Zan sahibi ise şaşırıp kalır (Âmirî, 1991, s. 239).

Âmirî, "es-Sa'âde ve'l-is'âd" adlı eserinin 6. Bölümüne *Nefislerin Tezkiye ve İhyasının Yolu Hakkında* adını vermiş ve bu bölümde çocukların eğitim-öğretimine yönelik önemli görüşler ortaya koymuştur. Pedagojik özgünlüğü de barındıran bu düşünceleri Âmirî'nin eğitim ve öğretime büyük önem verdiğini de göstermektedir. Âmirî'nin bu konudaki düşüncelerinde Platon'un etkisi bariz bir biçimde görülmektedir. Yine o, Pisagor, Galen ve Aristoteles³ gibi Yunanlı filozoflardan da yararlanır. Âmirî, Fârâbî kadar iz bırakmasa da edep, vezir ve ordu gibi konularda Fârâbî'den daha ayrıntılı bilgiler vermesiyle dikkat çekmektedir. Bu makalenin konularından biri olan edep ile ilgili Fârâbî'nin eğitim felsefesinde fazla malumat bulunmaz fakat Âmirî, edep konusuna detaylı bir şekilde değinir. Buradan hareketle onun eğitim ve öğretim anlayışının temelini edep ve adap teşkil eder. Yine Âmirî, ilgili bölümde kadınlara ve evlilik hayatına ilişkin görüşlerini de vermeyi ihmal etmez. Bu itibarla makalemizin temel hedefi öncelikle Âmirî'nin eğitim felsefesini ortaya koymak olacaktır.

Makalemiz *Âmirî'nin eğitim anlayışı, Âmirî'ye göre edep ve te'dip üzere terbiye etmenin çeşitleri, Âmirî'ye göre öğretim* olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Makalede eğitim, öğretim, edep ve te'dip gibi kavramlara ve bu kavramların tanımlarına, Âmirî'nin bu kavramlara verdiği anlamlara ve görüşlerine değinilecektir. Yine Âmirî'nin eğitim-öğretim anlayışında özellikle hangi kaynaklardan yararlandığı gibi hususlara da makalede yer verilecektir. Eğitim ve öğretimin nasıl olması, ne zaman başlanması gerektiği,

² Platon'a göre (1994, s. 201c) ise "bilgi" ve "sanı" görünüşte benzerdir fakat ikisi farklı şeydir. Sanının (doxa) tam bilgi olmamasının nedeni onun doğruluğuna götürecek sebeplerin açıklanamaması ve insan ruhunda kalıcılığının olmamasıdır. Bilginin (episteme) özelliği ise her zaman ve her mekânda doğruluğa yani kesinliğe sahip olmasıdır (Platon, 1942, s. 97b-c, 97e-98b).

³ Âmirî'nin *es-Sa'âde ve'l-is'âd* adlı eserindeki sahte-Aristotelesçiliğ'e ilişkin tespitler için bk. (Toktaş, 2016, s. 47-89).

eğitim ve öğretimin çeşitleri, çocuk ve kadınların uyması gereken edepler ve edepsizliğin ne olduğu ele alınacaktır.

A. ÂMİRÎ'NİN EĞİTİM ANLAYIŞI

Eğitim kelimesi Latince *education* olup eski Türkçede bu kelime “terbiye etmek, uysallaştırmak” şeklinde tercüme edilir. Kelimenin anlamları ise olgunlaştırmak, büyütmek, beslemek ve yetiştirmektir (Çelikkol, 2010, s. 95). Bu bilgilerden hareketle Âmirî'nin siyaset tanımlamasıyla eğitime (te'dip, terbiye) yüklediği anlamla derin bir benzerliği vardır. Âmirî (1991, s. 231) siyaseti *Kitabu'l-Ayn*'dan hareketle şu şekilde açıklar: “Yönetim (siyâset), yönetilenlerin durumunu ıslah etmek ve düzeltmek demektir. Araplar, biri bineğinin iyiliği için bir şey yaptığında ‘falan kişi bineğini yönetti’ derler.” Âmirî eğitim felsefesi ve siyaset felsefesine bir bütün olarak yaklaşır ve ideal bir devletin ancak eğitimle olabileceğine inanır.⁴ Âmirî bu bakımdan siyaset ve eğitim kavramlarını eş anlamlı görür. Bu bakımdan Âmirî'nin düşünceleriyle Fârâbî'nin ortaya koyduğu “aile reisinin konumuyla devlet başkanın konumunun aynı olduğu” düşüncesi benzerlik taşır. (Fârâbî, 1993, s. 40; Cihan, 2007, s. 43). Âmirî'nin eğitim anlayışını ortaya koyarken müracaat ettiği en önemli kaynağı Platon ve onun *Devlet* adlı eseridir. Platon'un *Devlet*'i bir siyaset kitabı olmasının yanı sıra bir eğitim kitabı olarak da düşünülmektedir (Ayaz, 2008, 158). Âmirî, siyaset çeşitlerini ele alırken Platon'un siyaseti *küllî, mülkî, medenî, beytî* ve *bedenî* olmak üzere beşe ayırdığını belirtir. Filozof, *beytî* siyaseti kocanın eş ve çocukları üzerinde uygulayacağı yani onların te'dip edilmesine işaret ederken *bedenî* siyasette ise kişinin kendi ruh ve bedenini eğitmesi, davranışlarını kontrol ederek ahlâken mükemmelleştirme siyaseti yani eğitimi olarak açıklar (Âmirî, 1991, s. 251-52). Âmirî (1991, s. 236), bu noktada yine Platon'a başvurur ve ondan şu iktibası yapar:

“Çocukların durumu, insanların bir yöneticilerinin olması gerektiğine delildir. Zira başlangıçta kimse, çocukları ne istediğini bilen özgür bireyler olarak yetiştirene kadar tek başlarına bırakmaz. Çünkü çocuklar kendilerine zarar verebilecek şeyleri isterler. Bu nedenle yetişkinler, çocuklar yararlı alışkanlıklar kazansın diye onların sorumluluklarını alır ve onları davranışlarında doğru olanı yapmaya sevk eder. Bu alışkanlıkları kazandıktan sonra onları kendi hallerinde serbest bırakırlar. Açıkça ortadadır ki insanların içinde de bedenleri kuvvetli ve sağlıklı olduğu halde akılları ve ruhları olgunlaşmamış çocuk gibi insanlar vardır. Onlar için bir yönetici ve idareci gerekir. Çünkü bu insanların en zekileri bile zekalarını kendi yararlarına değil; dünya lezzetleri, şehvetleri, sıkıntıları ve korkuları nedeniyle zararlarına kullanırlar.”

Âmirî, *el-İlam* adlı eserinde de yukarıdakine benzer görüşleri savunur. Ona göre İslam'dan anladığına göre halk izafeten yüksekte ve alçakta olanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Halktaki yükseklik ve alçaklığın doğuştan gelen özellik olmayıp izafi olduğunu söyleyen Âmirî (1988, s. 165), bu durumu Hz. Muhammed'in şu hadisini (Tirmizî, 1996, s. Cihâd 27 (1705); Işık, 2006, s. 155) örnek verir ve eğitimin önemine de bir anlamda vurgu yapar:

“Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır

⁴ Bu bağlamda Âmirî'nin yararlandığı ve el-hakîm olarak nitelediği Aristoteles'in düşünceleriyle benzerlikleri vardır. Bk. (Aristoteles, 2017, s. 238).

ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepimiz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”

1. Âmirî'ye göre Te'dip

Âmirî insanın yetkinleşme sürecinin en önemli merhalesi olan eğitim-öğretim konusuna değinerek ahlâk ve siyaset felsefesini bir bütün halinde sürdürmüştür. Âmirî, eğitim konusunda Platon'u takip etmekte birlikte bazı yerlerde kendi kültürel çevresini de göz önünde bulundurarak eğitim felsefesini inşa etmiştir. Âmirî, eğitim konusuna ahlâk ve siyaset konularını işlediği *es-Sa'âde* adlı eserinde genişçe değinmektedir. O, bu eserde “eğitim” kavramını kullanmaz. Bunun gerekçesi de “eğitim” kavramının kullanımı Âmirî'nin yaşadığı dönemdeki ilmî terminolojiyle ilgilidir. Bundan dolayı Âmirî eğitim kavramına yakın anlamda olan te'dip kavramını kullanır. Yine o, öğretim kavramı yerine de ta'lim kavramını kullanır. Te'dip ve talim kavramları Âmirî'yle birlikte o zamanki ve ondan sonraki asırlarda İslam dünyasında kullanılan terminolojilerdir. Yunanca *paideia* kelimesinin Arapça karşılığı olan edep ve te'dip terimleri aynı anlamlara sahiptir. Yine edep ve te'dip, terbiye olarak da kullanılmıştır (Rosenthal, 2004, s. 308).

Âmirî konuya ilk önce te'dip etmenin başlangıcının nasıl olması gerektiği ile başlar. Ona göre çocuğun te'dip edilmesi ilk önce onu, iyi ve hayırlı olanları alıştırmakla başlanmalıdır. Bu alışkanlıklarla çocuklar, güzel ve yararlı alışkanlıkları edinirler. Âmirî, çocukların bu güzel ve yararlı alışkanlıklardan hiçbir zaman uzaklaşmamalarını ve bunlara muhalefet ederek bunlardan vazgeçmelerine müsaade edilmemesini vurgular. Yine te'dipte yapılması gereken şeyin genel olarak, çocukların duyduklarını ve gördüklerini taklit etmeleri ve örnek almaları olduğunu belirten filozof, böylece çocukların bir şeyler yapmalarını sağlamak gerektiğinin altını çizer. Yine o, çocukların bunları kendilerine alışkanlık haline getirene kadar bu durumun devam etmesi gerektiğini de vurgular (Âmirî, 1991, s. 355).

Âmirî (1991, s. 355) *te'dîp* kavramını şu şekilde açıklar: “... yöneticinin, yönetilene, onu güzel hale getirecek bir fiili o alışana kadar yaptırmasıdır.” Âmirî, eğitim ve öğretimi anlayışını yansıtırken büyük oranda Platon'dan daha sonra ise Aristoteles, Porphyrios, Diyojen gibi Grek filozoflarından iktibaslar yapar. Âmirî'nin Platon'a dayandırarak aktardığı bir başka açıdan ise te'dîp şudur (Âmirî, 1991, 355):

“Te'dîp; zevkler ve acılar konusunda, mutluluk ve üzüntü anında doğru olanı yapma üzerine terbiye etmek demektir. Böylece uygunsuz zevklerden imtina eder, dayanması gereken acılara katlanır, uygun şeylerle mutlu olur, üzülmeye gereken yerde üzülür, mutlu olmanın uygun olmadığı şeylerle mutlu olmaz, üzülmemesinin uygun olmadığı şeyler için de üzülmez.”

Âmirî'ye göre eğitim; eğitmenin, eğittiği kişiyi güzel hale getirecek bir fiili o, alışana kadar yaptırmasıdır. Eğitilen kişi bu eğitim yoluyla birçok fayda kazanır. Filozof, eğitim ve yönetimin farklarına ve benzerliklerine de işaret eder. Ona göre yönetim, yönetilenin işini, güzel bir hale getirene kadar onu sürdürmektir. İkisinin ortak noktası, her ikisinin de yönetilenin salahu için olmasıdır. Ancak bir açıdan birbirlerinden farklılaşırlar: Te'dip, yöneticinin yönetilene onu mutlu edecek şeyi yaptırmasıdır. Yönetim ise bunu (halkın bir şeyler yapmasını) gerektirmez. Yönetim, sadece yöneticinin halkı mutlu edecek şeyler yapmasını gerektirir (Âmirî, 1991, s. 346).

2. Te'dibin Amaçları

Âmirî, te'dibin amaçlarını açıklarken yine Platon'a dayanır ve ona göre te'dip etmenin ilk amacı öncelikle insanın hayırlı olmasını sağlamaktır. Çünkü hayırlı olan kişi nefsanî arzularından sıyrılmış kişidir. Nefsanî arzularına galip gelen kişi; mutlulukta, tasada, diğer beklenmedik olaylarda nefsinin zevk ve acılardan koruyarak daha itidali davranandır. Yine bu kişi arzularına teslim olmayarak aklını kullanır. Her durumda aklıyla hareket eden bu kişi olabilecek felaketleri önceden sezer ve aklın onaylamadığı tahminlerden kaçınır. Böylece büyük felaket ve kötü olaylara maruz kalmaz. Te'dip edilmeyen kişiyi de te'dip edilen kişinin tam karşısında olduğunu belirten Âmirî, o kişi nefsinin kölesi olduğundan aklını kullanamadığını ve sürekli felaketlere maruz kaldığını açıklar. Yine nefsinin kölesi olan bu kişinin sürekli kendini beğendiğini, başkalarını hakir gördüğünü açıklayan filozof bu kişinin erdemlerden uzak olup onun için "kendine hayrı olmayan bir kişi" tanımlaması da yapar (Âmirî, 1991, s. 349).

Âmirî, te'dibin ikinci amacını insanın hür bir kişi haline getirmek olarak belirtir ve bu durumu "Edepli kişi hür, edepsiz kişi köledir" önermesiyle açıklar. Buna göre hür kişinin eylemleri iyi ve salih amellerle doludur. Edepsizle nitelen kişinin ise eylemleri kötü olduğundan onda sıkıntı ve endişeler de eksik olmaz. Edepsiz kişinin bu kötü eylemleri akıldan ve yasadan uzak olduğundan bu kişi mutluluğa erişemez. Âmirî, yasalara bağlı fakat nefsinin arzularına uyan kişinin de köle olduğunu belirtir. Âmirî, bir kişinin ya hür ya da köle olduğunu şu cümlelerle açıklar: "Edebi mükemmel şekilde yerine getirmeyen kişi, düşe kalka düzensiz bir şekilde ilerler. Kendini korumak için nefsinin tutsa dayanamaz. Çünkü o baştan mağlup olmuştur." Bu bakımdan gerçek anlamda hür kişi; akla ve yasaya dayanmış bulunan, güzel alışkanları olan ve onları davranış haline getirendir (Âmirî, 1991, s. 349-50).

3. Âmirî'ye Göre Edep

Âmirî⁵, edebî tanımlarını Platon ve Diyojen'den yaptığı iktibaslarla açıklamaya çalışır. Âmirî, Platon'un; "Edep; insanın, edepli olduğunda başkasına nasıl boyun eğdiğini, te'dip ettiğinde ise başkasına nasıl boyun eğdirdiğini bilmesidir." Diyojen'in ise; "Edep, kişinin kendine nasıl galip geleceğini bilmesidir. Ta ki kendisine hayrı ve faydası dokunacak kimseye itaat etsin, ona zarar verecek ve kötülüğü dokunacak kimseden de uzak dursun. Ayrıca edep, bir başkasını, onu yöneten kişiye güzelce itaat etmesi için nasıl yönlendireceğini bilmektir." minvaldeki alıntılarını vererek edebî tanımlar. Bununla birlikte Âmirî, bu filozoflardan bağımsız olarak edebî; fiili ve ameli edep olmak üzere ikiye ayırır. Âmirî'nin kastettiği fiili edep aslında teorik hikmet, ameli edep ise pratik hikmet ya da davranışlardır. Âmirî, fiili edebe ilişkin Aristoteles'in "insanın onun sayesinde yaşamındaki doğru hali öğrenmesi veya bunu "taakkul", Platon'un ise bunu "hikmet" olarak isimlendirdiklerini belirtir (Âmirî, 1991, s. 347).

| 1644 | ⁵Âmirî, Fârâbî (ö. 950) ve İbn Miskeveyh (ö. 1030) gibi ahlâk filozoflarıyla hemen hemen aynı dönemde yaşamıştır. Âmirî, edep konusuna İslam felsefesinde en fazla önem veren filozoflardan biri olduğunu görmekteyiz. Fârâbî'nin ilgili eserlerine bakıldığında o, edep konusuna yer vermemiştir. Buna karşılık İbn Miskeveyh ise edep konusuna değinir. İbn Miskeveyh'e göre insanın üç yetisi vardır. Bunları şehvet, öfke ve akıl yetisi olarak sınıflandıran filozofa göre şehvet yetisi hiçbir şekilde eğitilemez yani onun edeplenmesi imkansızdır, öfke yetisi ise edepten yoksun olduğu halde bu yeti edeplenebilir. Akıl yetisinin tabii olarak edepli olduğunu savunan filozofa göre akıl yetisinin eğitimle gelişmesi insanın yetkin bir varlık haline gelmesini kolaylaştıran önemli bir etkidir. Bk. (İbn Miskeveyh, 2013, s. 70-73, s. 228).

Âmirî'ye göre edep; beşeri hikmet olup beşeri hikmetle insan mutluluğa iletcek yolu, ibadeti ve müşahedeyi bilmesidir. Âmirî, beşeri hikmeti açıklamaya sürdürerek onu şöyle özetler: Uygulamada nasıl sonuçlandığını müşahade etmeden teorik ilimlerin hakikatlerine ve inceliklerine vakıf olunamaz. Anlatan kişi ibadet etmeye muktedirdir, ama bundan faydalanamaz. Bunun için hüküm, dosdoğru yasanın söylediklerini tarif eden şeydir. Yol gösteren yönetici ona iletir sonra yola koyulur. Ardından yasanın ibarelerinin ve yöneticinin açıklamalarının eksik kaldığını müşahade ile anlar. Bazılarının; *“Kim hikmeti isterse dünyaya düşman olsun. Çünkü o mal ve kadınlardan oluşur.”* dediğini aktaran Âmirî Platon'dan da *“doğruluktan daha fazla hikmete özel olan bir şey yoktur. Hikmet isteyen doğruya sarılması gerekir.”* tarzında aktarım yaparak hikmetin önemini anlatmaya çalışır (Âmirî, 1991, s. 347-48).

Âmirî, hikmetin önemi üzerinde durur ve hikmetin hem kısımlarına hem de önemine değinir: *“Hikmetin kısımları sevgi ve güzel düşünmektir. Hikmetin illetleri dikkatli olmak ve mesafeli davranmaktır. Hikmetin görevi hayrı şerden, zararlıyı yararlıdan, doğruyu yalandan ayırt etmektir.”* Âmirî'ye göre hikmeti elde kişi öncelikle erdemleri elde eder ve o kişi de ince anlayış ve iffet gibi erdemleri kazanır. Âmirî (1991, s. 348) hikmetin tam karşısında yer alan cahilliği de şöyle açıklar: *“Hikmetin mukabili münasebetsizliktir. Münasebetsizliğin kısımları düşüncesizlik ve istikrarsızlıktır. Münasebetsizliğin illetleri unutkanlık ve zayıflıktır. Münasebetsizliğin işi karanlığa düşürmek ve yolunu kaybettirmektir. Onu takip eden şeyler ahmaklık ve uyuşukluktur.”*

4. Âmirî'ye Göre Te'dip Edilen (Öğrenci) ve Edip (Eğitmen) Kişi

Âmirî, te'dip edilen (eğitim alan) kişiyi tanımlarken yine Platon'dan aldığı şu iktibasla açıklar: *“Te'dip edilen kişi nefesli saz çalmaya ve güzel dans etmeye muktedir olan kişidir. Bundan kastım; te'dip edilen kişinin, sesi (düşüncesi) ve bedeni ile faziletli bir ahlâk üzerine hareket etmesidir. Bu, beklenmedik durumlarda gerektiği gibi konuşması, organlarının düzenli ve dengeli bir şekilde hareket etmesi ile olur.”* Âmirî, Platon'un bu iktibasından hareketle şunları özetler: Te'dip edilen kişi, eğitim almaya yatkın ve istekli kişi olup kendisi her haliyle buna hazırdır. Eğitim alacak çocuk aldığı eğitim kendisine yerleşene kadar bunu sürdürür. Belli merhalelerden sonra çocuk aldığı eğitimle artık kendinden başkasına nasıl davranacağını, neleri bilip bilmediğini ve bildikleriyle bir başkasını nasıl eğiteceğini bilen kişidir. Özenli ve kurallarla te'dip edilen kişi artık hikmet tahsilini tamamlamış kişi olduğunu savunan filozofa göre tahsilini tamamlayan kişi; mutluluğun sağladığı şeylerin lütuflarını anlar, musibetlerden kaynaklanan şeylerden sakınır, yoldan sapma ve kaymanın sebep olacaklarını kavrar, telafi etme ve çalışmanın yollarına dikkat kesilir (Âmirî, 1991, s. 348-49).

Âmirî'ye göre edip, te'dip edilen kişiye denebileceği gibi te'dip eden kişiye de denebilir. İlmî olarak derinleşmiş olup te'dip süreçlerinden geçen kişi filozofa göre başkalarını te'dip etmeyi hak eder. Âmirî hem edebi öğrenmeye başlayan kişinin hem de bunun tahsilini tamamlayan kişilere de *“te'dip edilen”* olduğunu belirterek Porphyrios'tan şunları aktarır: *“Her konunun edibi, o konuya hâkim olan kişidir. Her şeyde edip olan ise her şeye hâkim olur demektir.”* Âmirî'ye göre insanların bir konuda edip diyerek yüceltikleri kişi, kendisinden sonrakilere bu konuda hüküm verebilecek bilgiye sahip olan kişi olduğunu söyleyerek ismi meçhul birinin; *“bir konuda edip olan kişi, o konunun ilkelerini bilen kişidir. Aynı zamanda mantıklı ve tutarlı düşünen kişidir.”* ifadelerini aktarır. Bununla birlikte Âmirî: *“Bence edip, hikmet-i insiyeye ile hakîm olan ve hikmette derinleşen kişidir.”* diyerek edip kişinin hakîm kişi olduğunu vurgular

(Âmirî, 1991, s. 349). Âmirî'nin çağdaşlarından İbn Miskeveyh ise Âmirî'ye göre eğitimci/öğretmenin önemine daha çok değinir. İbn Miskeveyh, onları 'manevi babalık ve insanî mürebbilik (rabb)' şeklinde tanımlar. Eğitim alanların, eğitimcilerine Allah'a dua ettiğimiz gibi şükran, sevgi ve saygı duymaları gerektiğini vurgulayan İbn Miskeveyh, öğretmenleri çocuklara yüksek erdemlere kavuşturarak onları en yüksek mutluluğa götürecektir birer rehber olarak aktarır (İbn Miskeveyh, 2013, s. 77-79).

5. Edebin Amacı

Âmirî, edebî amaçlarını Platon'dan yaptığı iktibaslarla açıklar ve ona göre Platon'un eğitimde amaçları şöyledir: Edebin en büyük amacı insanın hayırlı olmasıdır. Hayırlı olan kişi nefesine sahip çıkandır. Nefesine sahip çıkan kişi de; mutlulukta, kederde, diğer beklenmedik durumlarda ve gelişmelerde nefisini zevklerden ve acılardan koruyan kişidir. Aklın onu düşündürmesi hariç, hiçbir şey onu harekete geçiremez ya da durduramaz. Yani kişi nefsinin itmesiyle hareket etmez. Felaketlerin çoğu, düşüncenin onaylamadığı tahminlerle hareket etmekten kaynaklanır (Âmirî, 1991, s. 349).

Âmirî, Platon'la kendini sınırlamaz ve kendi görüşlerini aktarır. Ona göre nefsi aklına galip gelen kişide edepsizlikler baş gösterir. Bu kişi ilk önce kendini beğenir ve gururlanır. Bu gururlanma ile kişi diğer kişilere karşı hürmetsiz davranır. Bu yüzden asıl galibiyet aklın nefesine galip gelmesidir. Akıl, nefse galip geldiğinde kişi de edepsizlik, gururlanma, kibir gibi tutumlar görülmez. Aksine kişide başkalarına karşı tevazu, hoşgörü ve saygı gibi tutumlar görülür (Âmirî, 1991, s. 349).

Âmirî'nin etkisi altında kaldığı Platon'a bakıldığında eğitim amaçlarını Platon, şöyle özetler (2006, 518c-d): Ona göre eğitim, insana salt bilgi verme ya da onu biçimlendirme değildir, bunların yanında eğitim insanı birçok acıdan yetiştirir ve geliştirir. Eğitim, insanı bir bütün olarak düşünür ve onun amacı insan ruhunu da besleyerek geliştirmek ve iyi olana yönlendirmektir. Bu gelişim ve yetkinleşme ile insan, idealar aleminin hakikatlerine ulaşır ve bununla cevherleşen kişi de bedeninin arzu ve isteklerinden uzaklaşır. Platon (2006, 518c), eğitimin amaçlarına dair şunları belirtir: *"Her bir kişinin ruhundaki bu manevi (zihinsel) gücü ve herkesin öğrenmesini sağlayan organı –tıpkı gözde olduğu gibi, onu nasıl ancak bütün bedenle birlikte karanlıktan aydınlığa doğru döndürebiliyorsak ruhun bütünüyle birlikte, değişen, olmakta-olanın dünyasından çıkıp var olana, evet, var olanın en aydınlık yanına bakmaya, buna dayanabilmeye alışana kadar döndürüp durmalıyız; ancak o en aydınlık şeyin, 'iyi' olduğunu söylemiştik, öyle değil mi?"*

Âmirî, çocukların anlamadıkları halde terbiye edildikleri edebî, anladıkları şekilde öğretilmesi gerektiği hakkında yine Platon'dan iktibasta bulunur ve onun şöyle dediğini belirtir (1991, s. 349): *"Bana göre çocukların anlamadıkları halde terbiye edildikleri edep, onların anladıkları şekilde öğretilmesi gereken edeptir."* Âmirî, Platon'dan verdiği iktibas da yetişkinlerin bunu kullanması, yaşlıların da bunu öğretmesi gerektiğini belirterek bu ikisi arasında sadece yöntem açısından farklılık olduğunu söyler. Filozofa göre te'dip etmenin yöntemi anlamayanın anlayana tabi olmasıdır (Âmirî, 1991, s. 349-350).

6. Âmirî'ye Göre Edepsizlik

Âmirî'nin genel felsefe anlayışlarından biri de ele aldığı konuyu onun zıddıyla açıklamasıdır. Edep konusunu da bu anlayışla açıklayan filozof onun karşıtı olan edepsizliği açıklar. Bu noktada filozof edepsizlik üzerine fazlaca durur. Buna göre Âmirî, ilk önce Platon'a atfettiği bir alıntıya yer verir, daha

sonra ise bu alıntı üzerinden kendi fikirlerini sunar. Âmirî'nin Platon'a atfettiği ilgili alıntı şöyledir: *"Edepsizlik akılsızlık demektir. Zira te'dip edilen kişi; akıllı kişidir. Akılsızlık birçok yönden olabilir. Bunlardan birincisi delilik, ikincisi cehalet, üçüncüsü ise ilmi ihmal etmektir. Delilik, bir hastalık ve bela nedeniyle akıl gücünün fesada uğramasıdır. Cehalet, akıl gücünü ihmal etmek ve onu bilfiil dışarı çıkarmamaktır. İlmi ihmal etmek ise bu ilme vakıf olduktan sonra onunla amel etmeyi bırakmaktır. Bu üçü arasından durumu en iyi olan delilerdir."* (1991, s. 350).

Yukardaki alıntıdan hareketle Âmirî, edepsizliği ya da akılsızlığı üçe ayırır. Bunlar; delilik, cehalet ve ilmi ihmal etmektir. Âmirî, bunları açıklamaya cehaletten başlar ve onu edepsizlik/akılsızlık olarak değerlendirir ve edepsiz kişi de ona göre cahil kişidir. *"İnsanla aklın ilişkisi için mecazen, bir kişi akıllı değilse insan değildir, diyebiliriz."* önermesine yer veren Âmirî, bir insanı diğerlerinden ayıran en önemli gücün akıl olduğunu ve akıllı olmayan kişinin de insan vasfına sahip olmadığını değerlendirir. Âmirî'nin cahil kişiden kastının okuma-yazma bilmeyen değil ahlâkî ilkelere, erdemlere muhalefet eden, gerektiğinde bunları kendi çıkarları için istismar eden kişi olduğunu anlayabiliriz. Cahil kişinin hayvan gibi hatta hayvandan daha aşağıda olduğunu belirten filozof bu benzetmeyi nefsin güçlerinden olan hayvanî nefis olarak değerlendirmez ve bu benzetmeyi gerçek anlamıyla kullanır. Ona göre hayvandan daha aşağıda yer alan cahil insandan, hayvan daha üstündür. Çünkü hayvanların birçoğu insanlara yarar sağladığı gibi onlara zararda vermez. Hayvanların zararlıları başıboş dolaşanlar ya da insanlardan uzak olanlardır. Cahil insana gelince, o kendine ve diğerlerine karşı büyük bir suç işlediğini aktaran Âmirî, bunu *"İşlerinin karışık olması, insanların içine girip çıkması ve onların arasında bulunmasından dolayı onun şerrinden sakınmak mümkün değildir"* diyerek açıklar. Âmirî'ye göre cahil kişi az da olsa akıllıdır fakat o, bunu istismar eder ve onu kendi çıkarlarını gözetmek için kullanır. Âmirî, yine bunu *"Kötü niyetle yapılabilecek şeylerin ve insanların zararlarına karşı koyabileceği hilelerin farkına varır. Bir anda aklına gelen kandırma, kamufler etme, saklama ve çarpıtma fikriyle durumunu gizler"* demek suretiyle açıklayarak cahil kişinin hayvanlardan ve delilerden daha kötü olduğunu bir kere daha vurgular (Âmirî, 1991, s. 351).

İlmını ihmal ederek onu pratiğe dönüştüremeyen kişinin edepsiz olduğunu belirten Âmirî'ye göre o, cahilden ve deliden daha kötüdür. Çünkü o, akıl gücünü kullanarak başkalarının bozulmasına sebep olup daha çok hasar vermektedir. İlmin istifade edilmesi gereken yönünü, onu yapana ve başkalarına menfaatler oluşturması ve zararları defetmesi olarak açıklayan filozof, kendi ilmine karşı gelen alimin bunları yok ettiğini vurgular. *"Akıllı olmayan kişi, ilmi olan ama onunla amel etmeyen kişiden daha üstündür."* Görüşünü Aristoteles'e atfeden Âmirî, ilmin ilim öğrenene fayda vermesi için onunla amel etmesi gerektiğini özellikle savunur. Âmirî, ilmını ihmal eden kişinin kendisinin ve ikinci bir kişinin iyiliğini isteyebilmesi için onun ilme rağbet etmesi, onu alması ve onunla amel etmesiyle olabileceğini belirterek şöyle devam eder: *"Öğrendiğiyle amel etmediğinde bu isteği kaybolur. İnsanlar onun ilimle iyilik yapmasına ve islah etmesine kanar. Sonra zararını bildiği halde zararlı şeylere sevk etmesi ve yararını bildiği halde faydalı şeylere yönelmeyi bırakması hem kendisine hem de başkasına karşı suç işlemesine sebep olur."* Âmirî, üçüncü edepsizlik/akılsızlık türü olarak verdiği deli ise diğer iki tür arasında en iyi duruma sahip kişi olarak değerlendirir. Çünkü onların diğerlerine göre mazereti büyük olup suçlarının az olduğunu vurgulayan filozof bunu şöyle aktarır (1991, s. 351): *"Mazereti büyüktür çünkü bu haline sebep olacak çok az şey yapmıştır. Suçu azdır çünkü saflığından ve şüphe etmeden inandığından, onu işlediği suçtan alıkoymak kolaydır."*

Âmirî, "Edepsizliğe Neden Olan Felaket" başlığı altında da birtakım düşünceler ortaya koymuş olup onun düşüncelerini şu şekilde özetleyebiliriz: Yöneticinin/aile reisinin yönetileni/eşini, çocuğunu ihmal etmesi; yönetilenin de rahatına düşkün olması, işsizliğe alışması, zevk ve arzularına batması, çalışmanın verdiği yorgunluktan nefret etmesi ve kaçması yönetilenleri tembelleğe sürükler. Bilinmelidir ki bu hayatı arzuların, zevklerin ve rahatlığın hüküm sürdüğü bir hayat olarak adlandırmak doğru değildir. Bu zevklerin sahipleri iffetsizlik, ahlâksızlık, acelecilik ve tedbirsizlik nedeniyle huzur ve sükûnet bulamazken bunu söylemek mümkün olmaz. Bu durum, onların felaketlerden, can sıkıcı durumlardan, belalardan ve hastalıklardan bihaber olarak işledikleri suçlardan kaynaklanır. Ancak nefis kötü, akıl anlayışsız olsa bile te'dip etmekten, edepli olmaktan, eğitmekten ve öğrenmekten ümidi kesmemek gerekir. Zira azimle çalışmaya devam etmek, başarı getirir ve her türlü zorluğun aşılmasını sağlar. Zor ve meşakkatli de olsa kişi bunu istemelidir. Bir hikâyede şöyle bahsedilir: Kudretli bir hükümdar denizin üstüne bir köprü yaptırmış ve şöyle demiş: 'Bir işe son derece büyük bir gayretle devam etmenin galip gelemeyeceği hiçbir şey yoktur. Bu, madenleri bile dize getirir. Örneğin demir gerekli işlemlerden geçirilince erir, kaya suyun düzenli olarak damlamasıyla delil deşik olur. Kuru, sert ve dümdüz ahşap gerekli işlemlerden sonra eğilip bükülür; yamuk yumuk olan ahşap düzelttikten ve bakım yaptıktan sonra dümdüz olur. Evcil hayvanlar ve kuşlar, şefkatle eğitilerek çoğu güzel alışkanlığı edinir ve insanların dilini anlar hale gelir.' (Âmirî, 1991, s. 412). Âmirî, yukarıda anlattığı hikâyeden de hareketle kesin bir tavırla, hiç kimse yorgunluğa ve çalışmaya devam etmeye tahammül etmeden, uykuyu ve rahatı bırakmadan, bazı riskleri göze almadan ve tehlikeye girmeden bir zanaatta lider olunamayacağını ve istediği başarıyı elde edemeyeceğini vurgular. Bunu örnekle müşahhas hale getiren filozof, "*Kadınların hamileliğin ağırlığına ve doğumun meşakkatine katlanmadan, tehlikeleri kucaklamadan evlatlarına kavuşabilirler mi?*" diye sorar ve devamla "*belki de kadın doğum sırasında ölümün eşliğine geliyor ve ona yakinen şahit oluyor*", der. Filozofa göre insanlar, yara bereye ve kırıklara katlanmadan, düşmanın üstüne gitmeden onların saldırılarından kurtulmayı başaramaz. Bu bağlamda hikmet ehlinin birinin elli yedi sene boyunca istediğini elde edemediği söylenir (Âmirî, 1991, s. 412).

B. ÂMİRÎ'YE GÖRE EDEP VE TE'DİP ÜZERE TERBİYE ETMENİN ÇEŞİTLERİ

Âmirî'ye göre edep üzere terbiye etmek dört türdür. Bunlardan ilk ikisi Platon'dan iktibas ettiği türler ve diğer ikisi de kendisinin ortaya koyduğu terbiye çeşididir. Âmirî'nin bizzat kendisinin dile getirdiği terbiye usulleri şöyledir: a) Çocuğun yapması gerekenler, b) Çocuk haricindekilerin yapması gerekenlerdir. Âmirî, çocuğun dışındakilerin yapması gerekenleri şöyle örnekler: Sütannelerin ve bakıcıların, çocukların çirkin şeyler dinlediklerinde onları önlemek, bir şekilde korkutmak ve böyle olumsuz durumlardan onları korumak olmalıdır. Yine bu sütanneler ve bakıcılar çocukların çirkin şeyler yapmalarını önlemek için gerekli tedbirleri alarak onların psikolojik olarak yıpranmalarına izin vermemelidirler. Âmirî'nin Platon'a dayandırdığı terbiye şekilleri ise; c) aldatma yoluyla, d) aldatma olmaksızın terbiye yoluyla. Âmirî, özellikle aldatma yoluyla terbiye şekli üzerinde fazlaca durur. Çünkü der Âmirî; çocuklar, akıllarının zayıflığından ötürü, küçük oldukları müddetçe ciddiyeti kaldıramazlar. Bundan dolayı akıllı zayıf olanın ciddiyete rağbet etmeyeceğini, çünkü onun kıymetini bilmeyeceğini vurgulayan Âmirî'ye göre, bunlara mahal vermemek için çocuklara eğlence suretinde ciddiyet tasvir edilmeli ve doğru da yalan suretinde söylenmelidir. Âmirî, bu yargılarını destelemek için Platon'dan şu iktibasları yapar: "*Bu, onlara dışı yalan içi edep dolu olan bilmeceler söylemekle olur.*" Platon,

eğitim felsefesini işlediği *Devlet* adlı eserinde ise Âmirî'nin aktarımına yakın olmakla birlikte çocuklara masallar üzerinden çocukların eğitilmesini savunmuştur. Platon (2006, 377b-c), bununla ilgili şunları belirtir: “O zaman öncelikli görevimiz, şu masal anlatıcı ozanlar üzerinde denetim kurmak olacaktır. İyi masallara izin verecek, kötü masalları yasaklayacak bir denetim olmalı bu. Sonra annelere ve dadılara çocuklara bizim onay verdiğimiz masalları anlattırmalıyız. Böylelikle çocukların bedeninden daha çok, masallarla onların kafalarını biçimlendirmeliyiz.”

Âmirî, aldatma türüyle yapılan edeplendirmede dikkat edilmesi gereken noktalara değinir ve bunları şu şekilde maddeleyebiliriz (1991, s. 351-52):

- 1- Çocuklara söylenen şiirler zevk ve arsızlığı değil, fazileti ve iffeti öven şiirler olmalıdır. Bilmeceler de böyle olmalıdır.
- 2- Annelerin ve bakıcıların, çocukları şiir ve bulmaca gibi etkinliklerle eğlendirmeleri gerekir. Bunun dışındaki bir yola tevessül etmemelidirler.
- 3- Anneler ve bakıcılar çocukların nefislerini bu bilmece ve şiirlerle düzeltmeye yönelmelidirler. Onların bedenlerini kundaklamadaki gösterdikleri özenin daha fazlasını edeplendirmeye ve terbiye etmeye göstermelidirler.
- 4- Bu edep ve terbiye türünde işe aldatıcı müzikle başlanmalı, topla oynama (sayı sayma vs.) ve eğitsel oyunlar oynanmalıdır. Çünkü bu tür oyunlar çocuklara sebat etmeyi öğretir ve çalışarak kazanmalarını sağlar. Âmirî bu edep ve terbiye türünü Platonla desteklemeye çalışır fakat Platon'da böyle bir edep türüne rastlanmamaktadır. Âmirî'nin sözünü ettiği aldatıcı müziğin de ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Platon'a isnad ettiği bu tamlamayı Âmirî muhtemelen yanlış yorumlamış olabilir. Platon (2006, 401d) bununla ilgili şunları belirtir: “...müzikler önemli eğitim aracıdır çünkü ritim ve makam ruhumuzun derinliklerine kadar sokularak bizi çepeçevre sarar, ona soylu davranış kazandırır. İnsan doğru bir müzik eğitimi almışsa, ruhu da güzelleşir, aksi halde tersi olur.”

Âmirî'ye göre edep üzere terbiye etmek derken bunun te'dîp üzere yetiştirmek olduğunu ve bunun da aynı şekilde bu iki türlü olduğunu söyler. Âmirî'ye göre bunlardan biri sözle, diğeri fiille olmalıdır. Bu ikisinden her biri iki türlü olur. Bunlardan biri, söyleyene ve yapana kadar söze ve fiile sevk etmektir. Diğeri, te'dip edilene kadar dinlemeleri için konuşmak ve görmeleri için yapmaktır.

Âmirî, çocukların hakikaten edep üzere yetiştirilmesi üzerine şu bilgileri verir (1991, s. 352-53): Çocuklar beden, elbise ve diğer temizlik konularında hatta buna saç kesimi de dahi olmak üzere temizliğe sevk edilmeleri gerekir. Onların yanında müstehcen ve kötü şeyler konuşulmasına izin verilmemeli ve onlar bu ortamlardan uzak tutulmalıdır. Yine onların gözlerini de kötü suretlerden ve çirkin şekillerden korunmalıdır. Çünkü çirkin olan her şey çocuklarda çirkinliği meydana getirir. Çirkinliğin aksine onları güzel olan şeylere kanalize edilmeli ki onlar da güzellik meydana getirilebilsin. Yine onların duyuş ve bakışlarına güzel anlatılar, erdemli işler, zarif suretler ve güzel şekiller sunulmalıdır. Bundan dolayı gerektiğinde devlet başkanı, özellikle sanatkâr ve ressamlardan çocukların ruh dünyasına kötü örnek olabilecek çizimler yapmasını, onların psikolojik gelişimlerine zarar verecek

iğrenç bir suret çizmelerini yasaklamalıdır. Âmirî, yine bu edeplendirme yönteminde de Platon'dan iktibas yapar ve ondan şunları alıntılar: *"Bu işe başlamak temizlikten, onları güzel şeyleri sevmeye yönlendirmekten, çirkin şeylerden nefret etmelerini ve tiksinnmelerini sağlamaktan geçer. Bu da onların bakışlarını ve duyularını, çirkin ve nahoş şeylerden korumak, ruhlarına güzel ve hoş şeyleri ekmekle mümkün olur."*

Âmirî (1991, s. 353-54), çocukların edep ve te'dip üzere terbiye etmede şu ilkeleri hem yöneticilerin hem de ebeveynlerin uygulamasını ister. Bu ilkeler şunlardır:

- 1- Hükümdar, çirkin şeyler yapmaktan imtina etmeyen kişiyi şehirden çıkarmalıdır.
- 2- Çocukların yanında erdemler övülmeli ve çocuklara bunlar sevimli gösterilmelidir. Özellikle doğruluk, vefa, büyüklere güzelce itaat etmek, cesaret, adalet ve hikmet gibi erdemler çocuklara verilmelidir.
- 3- Çocukların huzurunda rezillikler yerilmeli ve bunlar çocuklara çirkin gösterilmelidir. Özellikle yalan, iffetsizlik, korkaklık ve cehalet gibi rezilliklerin erdemsizlik olduğu çocuklara işlenmelidir.
- 4- Çocuklara özellikle büyüklere karşı gelmenin edepsizlik olduğu anlatılmalıdır. Çünkü bu; rezilliklerin en iğrenç, en çirkin ve en zararlı olanıdır. Çünkü hayrın tamamı, yasalara ve yönetime güzelce itaat etmektedir. Kötülüğün ve zararın tamamı da yasalara ve yönetime karşı gelmektedir.
- 5- Çocuklara güzel ve yararlı olanlar sevdirmeli, çirkin ve zararlı olanlardan tiksindirilmelidir. Böylece güzel ve yararlı olanı seven, hızla bunları elde etmeye yönelir. Çirkin ve zararlıdan tiksinen de bunlara düşmekten uzak durur.
- 6- Anne babalar çocuklarını hayaya sevk etmelidir. Bu, çocuklara rezilliklerin iğrençliğini ve bunları yapan kişilerin alçaklığını tasvir etmek suretiyle yapılır. Bu, anne babaların, çocukların büyüklere ve erdemli kişilere duydukları saygıyı arttırmalarıyla mümkün olur. Çocuklar, aile dostlarının yanında haya sahibi olmalıdır. Düşmanların yanında cesaretli olmalıdır.
- 7- Onları, kötü ahlâklı arkadaşlarından alıkoymaları ve onları görmelerini engellemeleri gerekir. Çünkü arkadaş arkadaşına bir şekilde meyleder. Her biri diğerini kendi sevdiği şeye çeker. Diğer de bilmediği halde bunu yapar. Çabuk etkilenen kişiler de böyledir, tecrübe etmedikleri halde hemen o işe yönelirler.

Âmirî, bu ve buna benzer ilkeleri verdikten sonra ismini vermediği Arap bir şairin şu dizelerine yer verir:

Her arkadaş kendine benzeyene meyleder.

Kın kanatlı böceklerin akrepleri sevmesi gibi.

Çocuğun, arkadaşının ne kastettiğini anladığını görürsün.

Fasih Arapça konuşanın bir diğerini anlaması gibi.

Âmirî, çocukları edepli bir şekilde yetiştirmenin yöntemlerinden de bahseder. Âmirî (1991, s. 353-54), Platon'a dayandırarak verdiği ilk yönteme göre çocukların daima meşgul edilmeleri gerekir. Ona göre temyiz gücüne sahip olmayan çocuklar için rahatlık ve atalet, bozulma demektir. Çocukların ve tabiatları gereği köle olanların vaziyeti budur. Âmirî (1991, s. 343), yine çocukları edepli bir şekilde yetiştirmenin ikinci yöntemini de Platon'a dayandırarak çocukların eğitimleri onları istikamet üzere olmaya yoğunlaştırılmalıdır. Zira çocukların eğitimde sebat etmemelerinin sonucunda çocuklar her şeyi karıştırabilirler Karışıklık ise fesada/bozulmaya sebep olur.

Âmirî (1991, s. 354), kadınların ve çocukların tatlılıkla ikaz edilmesinin gereksiz olduğuna dair yaklaşımını üçüncü ve asıl yöntem olarak ortaya koyar. Ona göre kadınları ve çocukları güzelce uyarmak büyük cehalettir. Şayet bu mümkün olsaydı, delileri ve ayyaşları tatlılıkla ikaz etmek de mümkün olurdu. Âmirî kadınları ve çocukları güzelce uyarmayı faydasız bulduğundan eğiten/yönetici kişinin bu durumda sabretmesi gerektiğini son kertede eğitmenin kaba kuvvete başvurabileceğini belirtir. Âmirî'nin kadın ve çocukları edeplendirmek için ortaya attığı bu düşüncelerinin kaynağı yine muhtemeldir ki ya Platon'a isnad ettiği apokrif nüshalar ya da kendi görüşleri olabilir. İbn Miskeveyh ise Âmirî'nin eğiticinin çocukları uyarmak yerine kaba kuvvete başvurulmalı görüşüne karşın İbn Miskeveyh ise eğitmenin bu durumda çocukların kulağının çekilebileceği görüşünü benimser (2013, s. 75).

Âmirî, bu noktada arap bir şairden şu şiiri aktarır

Akıllıları güzelce uyar. Çünkü onları uyarmak,

Sulh yoluyla olur ve zorlama gerektirmez.

Kim cahilleri güzelce uyarmaya kalkışırsa kendini hasta eder.

Cahilleri uyarmasın ve hastalıktan kurtulsun,

Çünkü cahiller onun dediğine uymaz.

İnatçı bir hayvanın azarlamakla ya da yularla bağlamakla durmaması gibi.

1. Te'dibin Yöntemi

Âmirî (1991, s. 354-55), te'dip etmenin nasıl başlanması gerektiği ile alakalı olarak: *"Her şey başlangıcına göre şekil alır. Bir işteki en önemli şey başlangıçtır."* önermelerini vererek konuya giriş yapar ve ardından Platon'dan; *"Başlangıç, her konudaki en önemli şeydir. Her şey başlangıcına göre ilerler."* şeklindeki iktibasını verir. Âmirî'ye göre insan işin başlangıcını gerektiği gibi yaptığında, devamı kolayca gelir, büyük ve yararlı sonuçlar elde eder, iyi insanlar yetiştirir. Çocuklar emredildikleri şeyleri hızlıca kabul etmeye meyilli olurlar. Bu nedenle küçüklüklerinden itibaren, yapmaları gereken şeyleri onlara yaptırmak gerekir. Çünkü tüm mesele güzel alışkanlıklar edinmektir. Âmirî'nin ortaya koyduğu bu önermenin kıymetli olduğunu düşünmekteyiz. Buna göre eğitim ve öğretimin ilk merhalesi, son merhalesini de şekillendirir. Çünkü *"Perşembenin gelişi çarşambadan belli olur."*

Âmirî te'dip etmeye nasıl başlanması gerektiğini Platon'dan yaptığı üst üste alıntılarla devam eder fakat Platon'un eserlerinde Âmirî'nin dile getirdiği iktibaslara rastlanmamaktadır. Âmirî'nin iktibaslarına göre Platon'un görüşlerini özetleyebiliriz: Te'dip etmeye alıştırmaktan başlamak gerekir. Bu, çocuklara güzel ve yararlı alışkanlıklar edindirerek, hiçbir zaman bunlardan uzaklaşmalarına ve bunlara muhalefet etmelerine müsaade etmeyerek gerçekleştirilir. Güzel ve faydalı şeyler için, onların yorulmaya alıştırmaları gerekir. Bu ancak rahatlığın verdiği zevke, nefsin endişelerine, beden yorgunluğunun ve zorluğun acısına tahammül edememesine karşı sabretmeye alışmak ve dik durmakla gerçekleşir. Bu bakımdan, çocukların şımartılarak yetiştirilmesi uygun değildir. Çünkü şımartılarak yetiştirilmiş kişi, zevklerinden ayrı kalmaya sabredemez, sıkıntı ve meşakkate tahammül edemez. Âmirî'ye göre ise yapılması gereken şey genel olarak, çocukların duyduklarını ve gördüklerini taklit etmeleri ve örnek almaları yoluyla, bir şeyler yapmalarını sağlamaktır. Bunları kendilerine alışkanlık haline getirene kadar bu şekilde devam etmeleri gerekir. Çünkü kıymetli ilimlerden, güzel ahlâktan ve değerli sanat dallarından büyük hayırlar elde etmek için sıkı çalışmak ve yorulmaktan başka bir yol yoktur. (Âmirî, 1991, s. 355-57).

Yine Âmirî'ye göre (1991, 357) çocukların, belalar ve musibetler esnasında sabırlı olmaya, öfke anında yumuşak huylu davranmaya alıştırmaları gerekir. Acelecilik, endişe, rahatlık, boşa vakit geçirme ve tembelliğin adilik ve cahillikten olduğu onlara kavratılmalı ve bu düşünce onların ruhlarına yerleştirilmelidir. Yumuşak huyluluk tamamen sessizlik ve sakinlikten kaynaklandığını belirten filozof, edebî aslının ağırbaşlı ve vakarlı olmak, münasebetsizliğin aslının da düşüncesizlik, tutarsızlık ve vurdumduymazlık olduğuna değinerek sabırlı ve yumuşak huylu olmanın önemini ortaya koyar.

Filozof te'dibin nasıl olacağına da değinerek yine Platon'a başvurur ve onun bu konuda şöyle dediğini aktarır: *"Te'dip etme işine şefkat göstermekle başlamak gerekir. Bu fayda vermezse şiddetle devam etmek gerekir."* Âmirî'nin Platon'dan yaptığı bu iktibas Platon'un eserinde geçmemektedir. Platon'a göre çocuklara verilecek eğitimde zorlama ve şiddet olmamalıdır (2006, 536e). Âmirî'nin Platon'a dayandırarak verdiği bu ve buna benzer apokrif aktarımların sebebi Âmirî'nin bu konudaki düşüncelerini felsefî bir zemine dayandırmak istemesi, yaşadığı dönemlerde Platon'a ait olduğu varsayılan *Devlet'e* ait nüshaların tedavülde olmaması olabilir. Bununla birlikte filozof, bu konudaki kendi değerlendirmelerini de belirtir. Âmirî'ye göre yönetici, yönetileni barışçıl bir şekilde hakimiyeti altına almalı, onunla güçlü, kararlı ve ciddi bir ilişki kurmalıdır. Yönetilen karşı gelirse yönetici sabreder, ona ve kendine çözüm arar, yumuşak davranmak fayda etmezse kaba kuvvete başvurur (Âmirî, 1991, s. 355). Fârâbî de pratik erdemleri kazandırmak için fertlere ikna edici kanıtlar verilmesine rağmen isyankâr ve inatçı davrananlara zorlama yapılması gerektiğini savunur (Fârâbî, 2018, s. 34-35).

Âmirî (1991, s. 357), yasa ve yöneticilere de güzelce itaat etmeye çocukların alıştırmaları gerektiğini de değinerek toplumsal barış ve huzur için bunun çok önemli olduğunu aktarır. Onun bu düşüncelerini şöyle özetleyebiliriz: Yeni yetişen kişilerin ilk yaşlarından itibaren, onların hayır ve mutluluklarının yasalara ve yöneticilere itaat etmekte olduğuna inanmaları sağlanmalıdır. Öyle ki bir yasa ya da emirle karşılaştıklarında, hayırlı bir şey bulmuş kişi gibi sevinmelidirler. Çünkü onlar, yöneticilerin ve te'dip eden kişilerin onları mutluluğa ulaştıracaklarını, itaat etmeleri sayesinde de onlar için hayırlı şeyler oluşacağını bilmeleri gereklidir. Onların ruhlarına şunu yerleştirmek gerekir: Karşı gelmek tüm

kötülüklerin temelidir. Tüm felaketler karşı gelmekten kaynaklanır. İnsan karşı gelme yüzünden, hayırların en şerefli olan mutluluğu kaçıır. Tüm şerlerin toplandığı bedbahtlığa duçar olur. Kalbin daima değiştiği, hayır ve şer arasında gidip geldiği bilinmelidir. Hayrın aslı yöneticilere itaat etmek, sefihlerden uzak durmak ve erdemlilerle beraber olmaktır. Şerrin aslı şehvetine uymak, kötü arkadaşları desteklemek ve erdemlilerden ayrılmaktır.

2. Âmirî'ye Göre Bazı Adaplar

Âmirî bu konuda da ilk önce çocuklardan başlar ve onların yapması, uygulaması gereken adapların neler olduğu dikkatli bir şekilde açıklar. Filozofa göre çocuklar atalarını tanımalı ve onlara iyilikte bulunmalıdırlar. Çocuklar meclislerin ön kısmında oturmamalıdırlar. Çocukların, kendilerinden büyük kişilerle kucaklaşmaya ve sarılmaya kalkışmalarını engellenmesi gerekir. Rüya tabirinden de uzak durmalıdırlar. Yine mazeret olarak ileri sürülmesi uygun olmayan şeyleri mazeret olarak sunmalarına mâni olunmalıdır. Çocukların insanların kusurlarını takip etmekten ve hatalarını aramaktan uzak kalmaları gerekir. Âmirî, Bilge birinin oğluna: *"Ey oğlum! Her mecliste, makamda ve konuşmada gayeni nefsinin üstünde tut."* şeklinde bir adap söylediğini belirtir. Çocukların uyması gereken başka adapların da olduğunu açıklayan filozof bunlardan biri de *konuşmadan önce selam vermeyi öğrenmek* olarak belirtir. Âmirî'nin belirttiği çocukların uygulaması gereken diğer adaplar ise sırasıyla şunlardır: 1- İzin istemelerine ihtiyaç olmayan yerlere girmeden önce ses etmeleri gerekir. Ses etmek; tespih çekme, tekbir getirme, hamdetme ya da boğazını temizleme sesi çıkarma şeklinde olur. Böylece evdeki kişi, onların yanına gelmesini istiyorsa buna izin verir. 2- Çocukların; kısık sesle konuşmaya, düzgün yürümeye, çok koşmamaya, otururken çok hareket etmemeye alıştırmaları gerekir. Düzensizlikten, ayıplardan ve çok gülmekten alıkonmaları gerekir. Çünkü bunlardan herhangi birine alışan kişinin bunu bırakması çok zordur. 3- Çocukların boş bir eve ya da başka bir yere girerken evin ehlinden olan cinlere, meleklerle ve Allah'ın güzel kullarına selam vermekle, emredilmeleri gerekir. Mescide girdiklerinde de aynı şekilde davranmalarının gerekir (Âmirî, 1991, s. 359).

Başka bir adap da yemekte yapılması gereken davranış tarzı olarak belirten Âmirî, çocukların yemekten önce ve sonra ellerini yıkamaya teşvik edilmeleri gerektiğini vurgular. Zira bunlar güzel alışkanlıklardandır. Yemeğe başlarken besmele çekmeye, sonunda şükretmeye alıştırmaları gerekir. Bunu yedikleri her lokma için yapmaları emredilmelidir. Lokmalarını büyük tutmaktan sakındırılmalıdır. Ellerini yalnızca önlerindeki ve yakınlarındaki yemeklere uzatmaya alıştırmalıdır (Âmirî, 1991, s. 359). Bu noktada Âmirî'ye benzer düşünceleri İslam ahlak filozoflarından İbn Miskeveyh de dile getirmiştir (İbn Miskeveyh, 2013, s. 74-78).

Su içme adabına da değinen Âmirî'nin bu adaba ilişkin verdiği bilgileri şöyle özetleyebiliriz (1991, s. 360): Çocukların, yemek esnasında su içmeleri engellenmelidir. Yemek yemeyi bitirdikten hemen sonra çocukların su içmeleri de uygun değildir. Yemekten sonra üç saat, en azından iki saat geçmesi gerekir. Suyu üç yudumda içmeleri gerekir. Her yudumdan sonra başlarken besmele çekmeli, bitirince de şükretmelidirler. Rivayete göre Hz. Peygamber (sav) bir şey içerken üç yudumda, üç besmele ve üç hamdele ile içerdi. Çocuklar suyu yavaş yavaş içmeleri, büyük yudumlarla nefes almadan içmeyi bırakmaları gerekir. Zira Hz. Peygamber (sav) *'Karaciğer iltihabı nefes almadan büyük yudumlarla su içmekten olur.'* buyurmuştur.

İçki içmenin adabı ve içki içmek hakkında adap kaideleri sunan Âmirî adını vermediği bazı kimselerin ifadelerini eserinde iktibaslar yapar. Bu iktibaslarda içki içmenin hem iyi hem de kötü yönlerine vurgu yapılır. Bu alıntılar şu şekildedir (Âmirî, 1991, s. 360): “İçki yaşlılıkla baş etmeye ve teselli bulmaya yardımcı olan büyük bir ilaçtır.”, “İçki ödleklik, korku, utanmazlık ve alçaklık meydana getirir.”, “İçki haramdır. Çünkü hayasızlığa, zulme ve endişeye sebep olur, her türlü kötülüğü meydana getirir.” Filozof, kendi görüşünü ise şöyle dile getirir: “Bu nedenle biz, kendisini sarhoş edecek olan şeyden intina edemeyen kişiye, içkinin haram olduğunu söyleriz. Bu kişi, elinin açıklığı harekete geçtiğinde ve nefsi açgözlülükle daha fazlasını istediğinde kendine dur diyemez. Tüm insanların gündüz içki içmekten menedilmeleri gerekir. Fikir vermek için bir meclise gidecek olan kişilerin gece içmeleri de menedilmelidir. Yine çocuk sahibi olmak için eşiyile beraber olacak kişinin de gece içki içmekten menedilmesi gerekir. Zira içki içtikten sonra ilişkiye girmek, çocuğun laubali olmasına neden olur.” Âmirî, Galen’in Platon'a dayandırdığı Platon’un şu tarzdaki ifadelerine yer vererek çocukların içki içme durumuna geçiş yapar (1991, s. 361): “Hiç kimsenin gündüz içki içmesine izin verilemez. Onun kullanıldığı en iyi şey hastalıkları tedavidir. Kölelerin ve cariyelerin içmelerine asla izin verilmez. Savaş hazırlığında olduğu sürece ordu üyelerinden hiçbirinin içmesi uygun değildir.” Âmirî (1991, s. 361), çocukların içki içmeleri hakkında Platon’un “On sekiz yaşına gelene kadar çocukların içki içmesi yasaklanmalıdır. Bunun sebebi, onların bu yaşlarda içkiye ihtiyaç duymamalarıdır. Çünkü içki bir ateştir. On sekiz yaşından küçük çocuklar da ateş çağındadır. Ateşin üzerine ateş eklemek, onu harlamak uygun değildir.” sözlerini iktibas ederek çocukların bundan uzak tutulmalarını ister. Yine bazı kimselerin “On sekiz yaşına geldikten sonra tedavi amaçlı içmelerine ve yalnızca geceleri içmelerine izin verilir.” dediklerini belirten Âmirî bu duruma da itiraz eder ve “Otuz yaşına gelmeden önce içki içmek için toplanmalarına izin verilmemelidir.” tarzındaki görüşüyle konuyu kapatır. Âmirî, bu kısımda içki içilmesini değil onun hasta olanların tedavisinde kullanılabileceğini kastetmiştir. Âmirî’nin filozof yönü olmasının yanında kelamcı yönünün de olduğu düşünüldüğünde içki içilmesini savunmadığı, aksine hastalık halinde zaruret nedeniyle belli yaşlardan sonra kullanılabileceğine dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Âmirî, çocukların uyku adaplarına da değinir ve bunları şöyle özetleyebiliriz: Âmirî’ye göre çocuklar, gündüzün ilk ve son saatlerinde uykudan alıkonmalıdır. Aslında hastalığı olanlar hariç, herkesin bu uykudan alıkonması gerekir. Araçlar ‘Günün ilk vaktinde uyumak ayıp, son vaktinde uyumak aptallıktır. Bu ikisinin arasında bir vakitte uyumak ise yaratılıştandır.’ derlerdi. Hiç kimsenin yemek yedikten hemen sonra uyuması uygun değildir. Yemek mideye inene ve sindirilene kadar beklemek gerekir. Çocukların sağ taraflarına yatmaları ve sağ ellerini yanaklarının altına koyarak uyumaları emredilmelidir (Âmirî, 1991, s. 362).

Âmirî, kadınların yönetimi bahsine yer verdiği bölümde ilk önce “Burada Onların Tabiatlarının, Çeşitli İlim ve Sanatlarda Erkeklerden Eksik Olmadığını Fakat Zayıf Olduğunu Açıklamak İstiyoruz” başlığıyla bölüme giriş yapar. Filozof yine Platon gibi bilge kişilerden iktibaslar yapar ve bu konuda Platon’un olduğunu iddia ettiği şu ifadelerine yer verir: “Sırf erkek olduğu için erkeklere özel olan, sırf kadın olması bakımından kadınlara özel olan bir iş yoktur. Kadın tabiatı itibarıyla erkeğin yapabileceği her şeyi yapmaya kadirdir. Ancak o tüm bu işlerde daha zayıftır.” Bu ifadelere katılmakla birlikte Âmirî, kadının erkekten tabiat özellikleri itibarıyla ayrıldığını, fiziki güç olarak da erkekten daha güçsüz olduğunu fakat kadınların erkeğin yaptığı her şeyi yapacaklarını söyler. Hatta o, kadının da erkek gibi savaşabileceğini ve orduda görev alabileceğini belirtir fakat çok az bir kısmının meslek sahibi olduğunu vurgular (Âmirî, 1991, s.

370). Âmirî'nin kadınlara yönelik bu yaklaşımı yaşadığı çağı aşan yaklaşımlardır. Kadınların meslek sahibi olmalarını ve erkeklerle bu noktada eşit olduklarını söylenmesi Âmirî'nin yaşadığı dönemleri göz önünde bulundurursak filozofun bu tespitlerinin çok değerli olduğunu düşünüyoruz.

Âmirî, kadınlara yasak olan bazı durumlara da değinir. Âmirî'nin kadınlara ilişkin birtakım yasaklamalara değinmesi onun yaşadığı kültürel çevre şartlarının etkisinin olduğunu düşünmekteyiz. Âmirî, Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ömer'e (ra) isnad ettiği ve uydurma olan *"Kadınlara yazı yazmayı öğretmeyin."*⁶ şeklindeki ifadelerle durumu anlatmaya başlar. Yine Âmirî, Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ömer'e (ra) isnad edilen ve uydurma olduğu anlaşılan *"Kadınları göze çarpar mevkilere oturtmayın."*⁷ hadisini vererek kadınların herkesin göreceği yere oturmalarını uygun bulmaz. Âmirî (1991, s. 370-71) yine kadınların yabancı kişilerle konuşma esnasında yeterli mesafeden konuşmaları gerektiği, onların yine yabancılarla göz göze gelmesine engel olunması gibi görüşleri paylaşır. Âmirî, kocanın da eşine karşı görev ve sorumluklarını da hatırlatır.⁸ Bu hatırlatmayı İslam büyüklerinden Yunanlı filozofların görüşleri etrafında vererek bu görev ve sorumluluklarının her iki kültürde de aynı olduğu izlenimi vermektedir. Bu bağlamda koca, eşine her daim sevgi göstermeli, onun haklarını gözetmeli, onu başkalarının yanında küçük düşürecek söz ve eylemlerden kaçınmalıdır. Eşin de görevleri ve uyması gereken edeplerden bahseden Âmirî, kadının ilk edebinin iffet sonra ülfet ve herkesi sevmek olduğunu belirtir. Yine kadının gözüne, ağzına ve diline sahip çıkması, ev halkını sevmesi ve iyilik yapmak suretiyle kendini onlara sevdirmesi gerekir. Daha iyi yaşayabilmeleri için kendini onların hizmetine vermelidir. Âmirî (1991, s. 372), Pisogor'a dayandırdığı şu ifadelerle bir anlamda durumu özetler: *"Kadına, onun herkes tarafından rağbet gören bir varlık olduğu aşılmalıdır. Onun herkes tarafından rağbet görmesinin delili, doğum yaptığında herkesin bundan yararlanması ve eğer erkek çocuk doğurduysa herkesin buna sevinmesidir. İlişkilerindeki uzaklığı izale edene kadar, kendini güzel bir edeple süslemesi gerekir."*

C. ÂMİRİ'YE GÖRE EĞİTİM

Sözlük anlamı olarak tâlim; "bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, bir nesnenin şeklini zihinde oluşturmak, nesneyi gerçek haliyle bilmek" anlamına gelir. Tâlim kelimesinin kökü *ilm'*dir ve "birine bilgi öğretmek, ders okutmak" anlamında kullanılır. Buradan hareketle ilim öğretilene *muallim*, ilmi öğrenene ise *müteallim* denir (Âmirî, 2023, s. 202; Kazıcı & Ayhan, 2010, s. 515-23). Âmirî eğitim ve öğretimi tıpkı Fârâbî gibi (Toprak, 2020, s. 141) birbirinden ayırır ve ona göre eğitimle insan, ahlâken olgunlaşırken öğretimle yeni bilgiler öğrenir. Âmirî'nin ortaya koyduğu bu ayrımın yanı sıra o, ilimlerin öğrenme mekânı ve edeplerinin neler olduğu, çocukların öğrenmesi gereken ilk ilimleri, ilim öğrenenlerin ilimleri öğrenme sıraları ve bu ilimleri kaç yıl öğrenmesi gerektiği gibi bilgileri açıklayarak ilmin belli bir metodoloji verilmesi gerektiğini açıklamıştır.

⁶ Dipnotu verilen eserin 97. dipnotuna bakınız (Taslaman & Taslaman, 2019, s. 57).

⁷ Sözü edilen hadis uymadır. Bk. (Taslaman & Taslaman, 2019, s. 57).

⁸ Âmirî, kadının kocasına karşı sorumluluklarının neler olduğuna Hz. Muhammed'e isnad ettiği hadislerle maddeler halinde değinir. Bunlardan birkaçı şunlardır: *"Kadın ancak kocasından izin alarak (nafile) oruç tutar."*, *"Kadın devenin üzerinde bile olsa kendini kocasından sakınmamalıdır."* ve *"Kadının, kocasının izni olmadan onun evine birini alması caiz değildir."* Bk. (Âmirî, 1991, s. 371-372).

Âmirî'ye göre devletin en önemli görevlerinden biri de toplumu temel erdemlere ulaştırmaktır. Özellikle çocukların, kadınların ve sanatkârların eğitilip erdemleri kazandırmak ideal toplumun oluşmasında büyük önem arz etmektedir. Âmirî bu noktada çocukların eğitim ve öğretimine önem vererek Platon'dan iktibaslar yapar. Âmirî ilk başta çocukların öğrenmeye başlamadan önce belli edeplerinin olması gerektiği üzerinde durur. Bunun için çocuklar öncelikle edebi öğrenmeli ve öğrenmenin adaplarına uygun davranışlarda bulunmalıdırlar. Çocukların uyması gereken adaplardan bazılarını da açıklayan filozof bunları; dikkatlerini öğretmene vermek, iyice öğretmeni dinlemek, öğretmenler ders anlatırken sağa sola yönelmemek, öğrendikleri bilgileri düşünmek ve başka şeyler düşünmemek olarak belirtir. Yine filozof çocukların iyice öğrenmesinin dinleme yoluyla olduğunu aktarır ve bu durumu Vehb b. Münebbih'ten⁹ *"dinlemenin edebi; organlarda sükûnet sağlamak, gözleri kapatmak, dinlenen şeyden başkasını düşünmeyi bırakmak ve duyduklarıyla amel etmeye azmetmektir"* aktardığı ifadelerle destekler. Dinleme yoluyla çocuğun tüm dikkatini öğretmene vereceğini ve böylece dinlemekle birçok bilgiyi öğreneceğini dile getiren filozof öğretimde temel ilkenin de çocuğun kendi özgür iradesiyle öğrenmeyi gerçekleştirmesi olduğunu belirtir (Âmirî, 1991, s. 365-66).

Âmirî (1991, s. 366), çocukların bedensel gelişimlerinin ilim öğrenmede çok önemli olduğunu belirtir ve Platon'un şu manadaki sözlerini aktarır: *"Çocuklar, bedenleri geliştikten ve spora alıştıktan sonra ilimleri ve sanatları öğrenmeye yönlendirilmelidir. Bu da yirmi bir yaşına tekabül etmektedir. Bedenlerinin gelişimi tamamlanmadan eğitime başlamaları uygun değildir. Çünkü yorgunluk melekeleri zayıflatır ve bedenleri bitkin düşürür."* Yine Âmirî, Müberred adlı bir şahıstan alıntılama yaparak onun *"çocukların kemikleri güçlenmeden, kasları sağlamlaşmadan ve kuvvetlenmeden önce mektebe gönderilmesinin uygun olmaz"* dediğini belirtir. Âmirî (1991, s. 366) yine Müberred'den öğretimi konu alan şu şiirini bizlere sunar:

"Sakin küçük çocuğunu mektebe gönderme!

Ona çok yük yüklemiş olursun. Bu zorluk onun aptallaşmasına sebep olur.

Çocuk ne zaman şımartılsa kalbine bir hastalık sızar.

İlaç kullansa da bu hastalık ona isabet etmiştir bir kere.

Çocuk annesinin mizacından dolayı bozulmaya başlar.

Çünkü küçüklüğünden beri onu sevgi ve pohpohlamayla besler."

Âmirî'ye göre yedi yaşına kadar çocuklarla oyun oynanmalı ve sonraki yedi yılda onlara öğretim uygulanmalı, bir sonraki yedi yılda onları ilim ehlinin meclislerine götürmelidir. Yine Âmirî ilim ehlinin bazılarının da savunduğu *"Çocukların meşguliyetleri artmadan ve parayla uğraşmaya başlamadan önce çocukların öğretimine girişin."* ifadesini de kullanarak döneminde öğretimle alakalı düşünceleri dile getirir (Âmirî, 1991, s. 366-67). Âmirî'nin bu düşünceleri bizlere pedagojik açıdan çok önemli ipuçları vermektedir. Çocuklarla belli yaşlarda oyun oynanması, eğitim ve öğretimin hangi yaşlarda başlanması,

⁹ Vehb b. Münebbih, İsrâiliyat konusuna hâkim bir kişi olarak bilmektedir. Yine Yunan, Süryânî ve Himyerî gibi dilleri bilmektedir. *Meğâzî Resûlillâh, Kitâbü'l-İsrâiliyyât* gibi eserlerin mükellefi olduğu değerlendirilmektedir. Bk. (Demir & Özafşar, 2012, s. 608-610).

onların nefislerini okşayabilecek faktörlerden olan paraya uğraşmadan çocuklara öğretim verilmesi gibi hususların filozof tarafından dillendirilmesi çağımızda da ifade edilen hususlar olması tarafımızca da manidar bulunmaktadır.

Âmirî öğretimle alakalı bu düşünceleriyle erdemli bir devletin ve toplumun oluşmasında eğitim ve öğretim faaliyetinin önemini bizlere sunmaktadır. Eğitim-öğretim toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren ve onları hikmetle buluşturup erdemleri hayata tatbik ettiren temel güçtür. Âmirî, toplumun tamamının hikmeti öğrenemeyeceğini ve erdemli bir hayat sürdüremeyeceğinin de farkındadır. İşte bu nedenle filozof tabiatı gereği hikmeti öğrenemeyenlerin öğretim vermenin anlamsız olduğunu Platon'dan yaptığı iktibasla anlatmaya çalışır. Âmirî, tabiatı gereği hikmet öğrenebilecekleri ise onların öğretileni kolayca öğrenip bunu muhafaza eden, öğrendiklerinden hareketle öğrenmedikleriyle bağlantı kurarak yeni şeyleri zorlanmadan öğrenebilen kişiler olarak niteler (Âmirî, 1991, s. 367).

Âmirî'ye göre yönetici, çocukların beden ve ruhen en iyi şekilde yetişmesinden sorumlu olan kişidir. Bundan dolayı yönetici, çocukların yirmi sene boyunca bedenlerini eğitmelidir. Sonra yine yönetici, on sene boyunca çeşitli ilimler öğretmek suretiyle onları geliştirecek olan kişilere nakletmesi gerekir ve bunun ardından beş sene boyunca cedel ilminin eğitim ve öğretimini almalarını sağlamalıdır. Daha sonra öğrendiklerini on beş sene boyunca yavaş yavaş yerleştirmelerini ve uygulamalarını sağlaması gerekir. Elli yaşına geldiklerinde, başkalarını te'dip etmek ve kendilerine öğretilen usulle başkalarına öğretmek için, hayrı kendilerine örnek edinmeleri gerekir. Böylece özelde ailesi ve dostları, genelde şehir halkı ıslah edilmiş olur. Bunu güzel ve iyi olduğu için değil, gerekli ve zorunlu olduğu için yapmaları gerekir (Âmirî, 1991, s. 367).

Âmirî, eğitim ve öğretim gibi önemli bir konunun gelişigüzel şekilde olamayacağını, bunun belli bir disiplin-yöntem olabileceğini ve yine bunun zamana yayılarak elde edilebileceğini vurgular. Bu bağlamda filozofun ilimlerin öğrenilmesinde zordan kolaya, somuttan soyuta doğru ilerleyen bir metodolojiyi savunarak adeta günümüze de ışık tutar. Âmirî'nin (1991, s. 368-70) ortaya koyduğu bu yöntemi tablo şeklinde sunmak istersek bu şöyledir:

Tablo 1. Âmirî'ye göre öğrenilmesi gereken ilimlerin sıralanması.

Sıra	İlmin Adı	Gereçesi	Açıklaması
1	Sayı İlmî- Aritmetik	Bunun sebebi sayı biliminin tüm fikirlere, bilgilere ve sanatlara uzanıyor olmasıdır. İnsan akıllı bir varlık oluşu onun sayıları bilmesini de zorunlu kılmaktadır.	Âmirî'ye göre hakikatin idrak edilmesi ve bilinmesi ancak bu ilimle mümkündür. Çünkü bizzat kendisiyle gördüğümüz görüşümüz bir tane gibidir. Ve çokluktan ötürü sonsuz gibidir. İşte bu bir sayısının suretidir. Nitekim bir, her bire eşittir ve sonu yoktur. Çünkü onun
2	Geometri	İlme devam eden kişi, sayı ilmini öğrendikten sonra sıra alan bilgisinin adı olan geometri ilmini öğrenmelidir. Bunun sebebini ise Âmirî, alan bilgisiyle kişi	Âmirî'ye göre bu ilim, nefsin cevhere karşı bir ilgisinin bulunmasıyla daha çabuk öğrenilebilir. Yine bu ilim insanın düşünme yetisini üst seviyeye çıkarır.
3	Hacim İlmî	Âmirî'ye göre alan bilgisinden sonra hacim bilgisini almaları gerekir.	Bu ilim geçiş ilmidir. Tahsil edilmesi zorunludur.
4	Astronomi	Âmirî'ye göre bu ilim hayırlı olanın bilgisine ulaşmanın ilk illetidir.	Bu ilmi öğrenen kişi, hikmetin izlerini ve inayetin lütuflarını görür. Böylece göğün
5.	Musiki	Astronomi ilmini öğrenen kişi göklerdeki düzen ve armoniyi fark eder ve bundan sonra filozofa göre musikiye yönelmelidir.	İnsan bu ilim ve diğer tüm ilimlerle senelerce eğitilir.
6.	Mantık ve cedel	Âmirî'ye göre bu ilim otuz yaşından sonra öğrenilmelidir. Fakat önce denenmeleri ve imtihana tabi tutulmaları gerekir. İmtihanın usulü şudur: Hakikaten var olan bir şeye, duyularını kullanmaksızın, aynı şekilde ulaşabiliyorlar mı buna bakılır.	Âmirî'ye göre kişinin, bu ilimde beş sene geçirmesi gerekir. İlk ilimleri tahsil etmek için ise on sene geçirmelidir. Çünkü on beş yaşından elli yaşına kadar öğrendiklerini acele etmeden elde etmelidir.

Kaynak: Âmirî, 1991, s. 368-370.

Âmirî, mantık ilmi ve diğer ilimler arasındaki farkı şu sözlerle ortaya koyar (1991, s. 369): *“Diğer sanatlar genel kabul görmüş vaz’î görüşler üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu görüşleri başlangıç noktalarına yani ilkelerine irca edecek ve bunun sonucunda tashih edecek hiçbir güç yoktur. Mantık ise bu işi tüm sanatların ilkeleri için yapabilir. Diğer bir fark ise mantığın vaz’î görüşler üzerine inşa edilmediğidir. O, mantık kuvvesini kullanarak mevcudattan elde edilen çıkarımlarla kurulmuştur. Ayrıca bu sanat elde ettiği çıkarımları ilkeleri haline getirmez, onlardan sonuçlar ve ürünler meydana getirir.”*

Mantık ilmimin farkını ve önemi üzerinde çokça duran Âmirî (1991, s. 369), bunlarla mantık ilmini öğrenen kişinin onun esas ilkesine ulaşacağını ve en son noktasına varacağını belirtir. Ancak der filozof, kişinin bunu somut bir şeyi (duyularla algılanabilen) kullanmaksızın yaptığını söyler. Yine bu ilim sayesinde nefis, her bir eşyanın mahiyetini inceleme kudreti bulacağını, neyin hayır olduğunu akıyla bulmadan önce, bu ilmi bırakmamasını gerektiğini vurgulayan filozof, bunun sonucunda “makulün” kemaline ulaşabileceğini aktarır.

Âmirî'nin (2013, s. 90) eğitim ve öğretime dair düşüncelerini ele aldığımız bu çalışmayı onun şu ifadelerine yer vererek sonuçlandırmak istiyoruz:

“Kendisine gıpta edilecek mutlu (saâd) insan, ister zayıf isterse güçlü olsun, iffetli, hakîm olan insandır. Zemmedilen, mutsuz (şakî) olan kimse de ister zengin isterse fakir olsun, cahil ve açgözlü olan insandır. Güzel bir hayat, haysiyetli ve güvenli olarak geçen hayattır. Hikmeti ve iffeti tercih eden kimse bu ikisini de tahsil etmiş demektir. Aç gözlülüğün ve ahmaklığın başına bela olduğu kimse de bu ikisinden yoksun kalmış demektir. O halde hikmet ve iffet sahibi kimseler için olan sıhhat, güzellik, yöneticilik, mal, kavrayış, zekâ, akraba ve dost gibi şeylerin hepsi hayırdır. Aynı şekilde aç gözlü ve cehalet sahibi kimseler için olan şeylerin hepsi ise şerdir. Neden böyle olmasın ki? Nitekim bilinmektedir ki açgözlü ve cahil insan, haysiyetli olmaya ancak kötü amellerden korunmak veya aşamalı olarak malından soyutlanmak sûretiyle müstehak olur. Aksi takdirde o, nefret edilen, ayıplanan birisi olur.”

Sonuç

Âmirî'nin eğitim ve öğretim üzerine düşüncelerini ele aldığımız bu çalışmada açıkça görülmektedir ki Âmirî, Grek felsefesinden, İslam dininin verilerinden ve Fârâbî'den yararlanmak suretiyle bu konuda düşüncelerini şekillendirmiştir. Âmirî te'dip, edep ve adap konuları üzerinde özellikle durarak çocuğun bilmesi ve yapması gereken ilk şeyin kendine iyi huylar kazandırmak yani ahlâkî gelişim olduğunu belirtir. Âmirî, bu görüşlerine rağmen çocuğun veya yetişkinlerin din eğitimi nasıl ve ne şekilde almaları gerektiğine yönelik tavsiyelerini içeren net bir bulguya rastlayamadık. Din eğitimi biliminin modern zamanlarda ortaya çıkmış bir disiplin olduğu düşünüldüğünde Âmirî bunu edep ve te'dip içinde değerlendirmiş olmalıdır.

Âmirî'nin sunduğu metodoloji günümüz eğitim-öğretim tekniklerine yakın durmaktadır. Onun özellikle öğretim konusunda somuttan soyuta, yakından uzağa ve tümevarıma doğru giden metodolojisi oldukça önemlidir. Yine filozof, eğitimle öğretimi ayırması, eğitim ve öğretimi belirli yaşlara hasretmesi, çocuklara verilmesi gereken ilk ilmin ne olduğunu açıkça belirtmesi, eğitime yönelik kazanımlar ve uygulama tekniklerinin, öğretime yönelik yöntemlerin nasıl olması gerektiği gibi kıstaslara değinmesi oldukça önemlidir.

Âmirî felsefî zemine dayanma kaygısıyla özellikle Platon'dan ve diğer Yunan filozoflardan yaptığı iktibaslardan yararlanarak eğitim ve öğretime ilişkin görüşler sunmuştur. Onun Yunan filozoflarından çokça alıntılar yapması ve Platon'a dayandırdığı iktibasların çoğunun uydurma olması görüşlerinin tam ortaya çıkarılmasını zorlaştıran bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Filozof kadınların eğitim-öğretim bağlamında önce olumsuzluk içeren uydurma hadislere yer vermiş daha sonra yine bu bağlamda kadınların erkekler gibi meslek sahibi olabileceklerini dile getiren olumlu ifadeler kullanmıştır. Filozofun bu ve buna benzer tezatlık içerebilecek ifadelerde bulunması onun düşüncelerinin tam olarak anlaşılmasına da neden olmuştur.

Âmirî'nin bu konuya yaklaşımlarından hareketle özellikle onun çocukların belli yaşlarda eğitime başlaması, ilk eğitimlerinin neler olduğu, öğretimde hangi ilke tekniklerin izleneceği, hangi ilimden başlanması gerektiği gibi düşünceleri günümüz eğitim modelleri içinde sunulabilir. Pedagojik açıdan filozofun yaklaşımları yine yaşadığı çağ itibarıyla önem arz etmekte olup onun bu düşünceleri

günümüzde neşredilebilecek İslam'da eğitim-öğretim, İslam'da çocuk eğitimi gibi eserlerin içeriklerine büyük katkı sunacağına inanıyoruz.

Âmirî, siyaset felsefesini ele aldığı *es-Sa'âde ve'l-is'âd*'da ahlâk, erdem, mutluluk gibi konuların yanı sıra eğitim ve öğretime değinmesi onun ideal bir devlet tasavvurunda yönetilenlerin erdemlere ve en yüce mutluluğa ulaşmalarının yolu olarak eğitimi ve ilmi görmesini çok kıymetli bir tutum olarak düşünmekteyiz. Tüm bunlardan hareketle Âmirî'nin İslam felsefesine katkısı bu ve benzeri çalışmalarla aydınlatılması elzem bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Âmirî, (1957-58). *es-Sa'âde ve'l-is'âd*. (Nşr. Mücteba Minovi). Wiesbaden.
- Âmirî, (1988). *el-İ'lâm bi-menâkibi'l-İslâm*. (Thk. Ahmed Abdulhamid Ğurâb). Dâru'r-risâle.
- Âmirî, (1991). *es-Sa'âde ve'l-is'âd fi's-sîrati'l-insâniyye*. (Tahk. Ahmed Abdulhâlim Atiyye). Dâru's-sekâfe li'n-neşr ve't-tevzî'.
- Âmirî, (2013). *Kitabü'l-emed 'ale'l-ebed*. (Çev. Yakup Kara). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Âmirî, (2023). İnkâzü'l-beşer mine'l-cebri ve'l-kader. İçinde *Kelâm ve felsefe açısından insan filleri: Âmirî'nin kader risalesi ve tercümesi*. (Çev. Kasım Turhan). Kapı Yayınları.
- Aristoteles, (2017). *Politika*. (Çev. Furkan Akderin). Bütün yapıtları -3, Say Yayınları.
- Ayaz, A. (2008). Fârâbî'de siyaset felsefesi kaynakları ve etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi.
- Câbirî, M. (2016). *Arap ahlâkî aklı*. (Çev. Muhammet Çelik). Mana Yayınları.
- Cihan, A. K. (2007). Fârâbî'nin eserlerinde aile reisliği. *Bilimname*, 1, 39-49.
- Çelikkol, S. (2010). Fârâbî'de ahlâk ve ahlâk eğitimi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi.
- Demir, M. & Özafşar, M. E. (2012) Vehb B. Münebbih. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 42, ss. 608-610). TDV Yayınları.
- Fahri, M. (2008). *İslâm felsefesi, kelâmı ve tasavvufuna kısa bir giriş*. (Çev. Şahin Filiz). İnsan Yayınları.
- Fârâbî, (1993). *Fusulun muntezea*. (Nşr. F. M. Neccar). 2. Baskı.
- Fârâbî, (2014). *Fârâbî'nin iki eseri, siyaset felsefesine dair görüşler ve mutluluk yoluna yöneltme*. (Çev. Hanifi Özcan). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Fârâbî, (2014). *Fârâbî'nin iki eseri, siyaset felsefesine dair görüşler ve mutluluk yoluna yöneltme*. (Çev. Hanifi Özcan). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Fârâbî, (2018). *Mutluluğu kazanma (tahsilü's-sa'ade)*. (Çev. Ahmet Aslan). İş Bankası Yayınları.
- Fârâbî, (2008). *Kitâbu'l-burhân*. (Çev. Ömer Türker & Ö. Mahir Alper). Klasik Yayınları.
- Işık, H. (2006). *Âmirî'ye göre İslam ve öteki dinler*. İz Yayıncılık.
- İbn Miskeveyh. (2013). *Tehzîbü'l-ahlâk*. (Çev. Abdulkadîr Şener, İsmet Kayaoğlu & Cihat Tunç). Büyüyenay Yayınları.
- Kazıcı, Z. & Ayhan, H. (2010). Tâlim ve terbiye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 39, ss. 515-523). TDV Yayınları.
- Kutluer, İ. (1989). İslam Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Platon, (1942). *Menon*. (Çev. Adem Cembil). Maarif Matbaası.
- Platon, (1994). *Theaitetos ya da bilgi üstüne*. (Çev. Macit Gökberk). Diyaloglar-2. Remzi Kitabevi.
- Platon, (2006). *Devlet*. (Çev. Cenk Saraçoğlu & Veysel Atayman). 3. Bsk. Bordo Siyah Yayınları.

Rosenthal, F. (2004). *Bilginin zaferi: İslam düşüncesinde bilgi kavramı*. (Çev. Lami Güngören). Ufuk Kitap Yayınları.

Taslaman, C. & Taslaman, F. (2019). *İslam ve kadın*. İstanbul Yayınevi.

Tirmizî, (1996). *Sünenü't-Tirmizî*. (Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî). Mektebetü'l-Maarif li'n-neşri ve't-tevzî.

Toktaş, F. (2016). Büyük İskender bağlamında sahte Aristotelesçiliğin Âmirî'nin 'es-sa'âde ve'l-is'âd'ındaki yansımaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44, 47-89. <https://doi.org/10.21054/deuifd.284945>

Toprak, S. (2020). Fârâbî'nin eğitim anlayışı. *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 1, /2.

Turhan, K. (2019). *Âmirî ve felsefesi*. Klasik Yayınları.

